

KAPŁANI I ICH FUNKCJE W EGIPCIE PTOLEMEJSKIM
W ŚWIETLE ARCHIWUM ŚWIĄTYNI W SOKNOPAIYOU NESOS¹

JOANNA WILIMOWSKA

ABSTRACT (Priests and their functions in Ptolemaic Egypt in light of the archive of the temple in Soknopaiou Nesos): Little is known about priests and how temples functioned in Ptolemaic Egypt. This paper provides an insight into the organisation and hierarchy of temples under the Ptolemies. The main aim of this paper is to provide an overview of the titles and functions of temple personnel by analysing documents from the archive of the temple of Soknopaios and Isis Nepherses in the village of Soknopaiou Nesos (Dimeh).

KEYWORDS: priests, temple personnel, Ptolemaic period, Egyptian temples, Soknopaiou Nesos

SŁOWA KLUCZOWE: kapłani, personel świątynny, okres ptolemejski, świątynie egipskie, Soknopaiou Nesos

Wstęp

Najważniejszą pracą na temat świątyń w Egipcie hellenistycznym jest wydana na początku XX w. monumentalna, dwutomowa publikacja autorstwa Waltera Otto². Praca ta jest jednak niemalże w całości oparta na źródłach greckich i pomija źródła egipskie, prezentując tym samym niekompletny obraz świątyń w Egipcie ptolemejskim. Przez dekady teksty greckie były uważane przez badaczy za najistotniejsze źródło w badaniach nad historią Egiptu grecko-rzymskiego. Przyczynił się do tego fakt, że greckie papiirusy stanowią najliczniejszą grupę tekstów źródłowych pochodzących z Egiptu, podczas gdy papiirusów zapisanych różnymi stylami pisma egipskiego jest zdecydowanie mniej. Dodatkowo znajomość greki jest powszechniejsza wśród większości papirologów, w związku z tym relatywnie więcej papiirusów greckich zostało odczytanych i opublikowanych do tej pory. Teksty egipskie, zwłaszcza zapisane demotyką, przez lata zalegały zapomniane w magazynach i depozytach muzealnych. Sytuację tę odmienił rozwój studiów demotycznych. W ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat baza źródłowa Egiptu grecko-rzymskiego została wzbogacona o nowe publikacje tekstów (zarówno papiirusów, jak i inskrypcji) spisanych egipskim pismem demotycznym. Początkowo źródła demotyczne wykorzystywane były w badaniach sporadycznie, wyłącznie w celu uzupełnienia informacji dostarczanych przez materiał grecki. Jednak kolejne publikacje papiirusów oraz inskrypcji demotycznych pokazały, że materiał ten odgrywa kluczową rolę w badaniach nad społeczeństwem i gospodarką Egiptu grecko-rzymskiego.

Teksty demotyczne stanowią niewątpliwie najważniejszą grupę źródeł, które informują o aktywności świątyń w Egipcie ptolemejskim. Większość dokumentów spisanych demotyką egipską wytworzono na użytek świątyń lub kapłanów. Analiza tych tekstów pozwala uzyskać

¹ Badania zaprezentowane w niniejszym artykule stanowią część projektu naukowego SONATINA 4 (UMO-2020/36/C/HS3/00261), który został sfinansowany ze środków przyznanych przez Narodowe Centrum Nauki. Niniejszy artykuł stanowi rozszerzoną wersję referatu, który został wygłoszony na Konferencji Komisji Historii Starożytnej Polskiego Towarzystwa Historycznego "Świat starożytny – centrum i peryferie", która odbyła się w dniach 14-16 września 2021 roku we Wrocławiu.

² Otto 1905; 1908.

nową, egipską perspektywę na funkcjonowanie świątyń i aktywność personelu świątynnego. Papirusy demotyczne nierzadko ujawniają informacje, które nie są dostarczane przez teksty greckie. W przeciwieństwie do opartej przede wszystkim na źródłach greckich pracy Waltera Otto, w najnowszych badaniach poświęconych aktywności świątyń i kapłanów w okresie ptolemejskim uwzględniono zarówno materiał egipski, jak i grecki, co pozwoliło osiągnąć rzetelny obraz badanych zagadnień. Literatura na temat funkcjonowania i organizacji świątyń w Egipcie hellenistycznym wzbogaciła się w ostatnich latach o m.in. publikacje autorstwa Carolin Arlt oraz Maren Schentuleit, które przynoszą nowe ustalenia³. Zgodnie z aktualną metodologią i kierunkiem badań wyniki zaprezentowane w niniejszym artykule również opierają się zarówno na źródłach greckich, jak i demotycznych.

Głównym celem niniejszych badań jest zaprezentowanie struktury administracyjnej świątyń i hierarchii personelu świątynnego w okresie ptolemejskim na podstawie analizy papirusów z Soknopaiou Nesos, osady znajdującej się na terenie oazy Fajum. Licznie zachowane papirusy z Soknopaiou Nesos, które w większości były wytworem administracji świątynnej, rzucają światło na funkcjonowanie miejsc kultu na egipskiej prowincji w okresie grecko-rzymskim. Artykuł ten dostarcza informacji na temat funkcji i zawodów kapłańskich poświadczonych przede wszystkim przez archiwum świątyni Soknopaiosa i Izydy Nepherses w Soknopaiou Nesos. Teksty z Soknopaiou Nesos, datowane od połowy II w. p.n.e. do połowy I w. p.n.e., wspominają przynajmniej sto czternaście osób, które pełniły różne funkcje na rzecz świątyń.

W starożytnym Egipcie kapłanem była każda osoba, która w jakiś sposób służyła bóstwu. W tej grupie mieszczą się zatem nie tylko kapłani sprawujący funkcje religijne, ale również pracownicy świeccy, którzy nie byli zaangażowani w kult, ale wykonywali różne prace na terenie świątyni. Uzyskanie statusu kapłana i praca na rzecz kultu wiązała się z różnymi przywilejami, przede wszystkim z ulgami podatkowymi. Z tego powodu wśród poświadczonych pracowników świątynnych znajdują się osoby, które wykonywały swoje obowiązki tymczasowo i nie były zatrudnione w świątyni na pełen etat⁴. W zaprezentowanych badaniach uwzględniono zarówno kapłanów zaangażowanych w kult, urzędników administracji świątynnej, jak i personel, który pełnił funkcje świeckie, w tym również osoby zatrudnione w świątyni tymczasowo.

Soknopaiou Nesos i jej świątynie

Osada Soknopaiou Nesos (współcześnie Dimeh) znajdowała się na terenie nomu arsinoickiego, czyli egipskiej jednostki terytorialno-administracyjnej, która w starożytności obejmowała tereny oazy Fajum. Nom arsinoicki, jako jedyny nom w Egipcie, był dodatkowo podzielony na trzy części (*μερίδες*, *merides*), a ich nazwy wywodziły się od imion urzędników, którzy jako pierwsi

³ Arlt 2015, 9–32; Schentuleit 2015, 169–185; również: Wilimowska 2020, 263–298; o konieczności integracji źródeł egipskich i greckich w badaniach nad społeczno-ekonomiczną rolą świątyń pisał Jan Quaegebeur (1979, 505–515).

⁴ Clarysse, Thompson 2006, 177–186.

zarządzali poszczególnymi częściami. W skład nomu wchodziły zatem: *meris* Themistosa, *meris* Herakleidesa oraz *meris* Polemona⁵. Soknopaiou Nesos administracyjnie należała do *meris* Herakleidesa i położona była na północnym brzegu jeziora Moeris (Birket el-Qarun), które było największym zbiornikiem wodnym oazy Fajum⁶. Ze względu na swoje położenie Soknopaiou Nesos znajdowała się w pewnej izolacji od pozostałych terenów Fajum, a żeby przedostać się do centralnej części regionu, należało przepłynąć przez jezioro. Lokalizacja osady i jej odseparowanie od reszty Fajum miały istotny wpływ na strukturę etniczną społeczności, która ją zasiedlała. Analiza źródeł wskazuje, że Soknopaiou Nesos była zdominowana przede wszystkim przez rodzimą ludność egipską, a nieliczni Grecy pojawiający się w dokumentach z Soknopaiou Nesos poświadczani są wyłącznie jako urzędnicy administracji publicznej⁷. Jednak pomimo swojego specyficznego położenia osada ta należała do najważniejszych i największych ośrodków oazy Fajum. Badania archeologiczne wskazują, że zajmowała powierzchnię ok. 20 ha⁸. Ponadto Soknopaiou Nesos prawdopodobnie podlegały okoliczne i znacznie mniejsze osady, m.in. Neilou Polis, Dionysias i przypuszczalnie również Bakchias⁹.

Nazwa osady „Soknopaiou Nesos” pochodzi z greki: *ἡ Σοκνοπαίου Νῆσος*, która w dokumentach czasami jest skracana do *ἡ Νῆσος*. Grecka nazwa jest tłumaczeniem egipskiego określenia *t3 m3y n Sbk nb Pay p3 ntr* ʿ3, które dosłownie oznacza: „Wyspa Sobka, pana Pai, Wielkiego Boga”¹⁰. Osada funkcjonowała w okresie grecko-rzymskim. Pierwsze papiirusy pochodzące z Soknopaiou Nesos datowane są na okres ptolemejski i przypuszcza się, że osada została założona za panowania Ptolemeusza II Filadelfosa. Soknopaiou Nesos była również istotnym ośrodkiem w okresie rzymskim, a jej aktywność jest udokumentowana aż do III w. n.e., kiedy to została opuszczona¹¹.

Na terenie Soknopaiou Nesos poświadczone są miejsca kultu różnych bóstw. Najważniejszym i największym ośrodkiem religijnym (nie tylko osady, ale również tej części oazy Fajum) była świątynia poświęcona dwóm bóstwom: Soknopaiosowi, który był bóstwem-patronem osady przedstawianym najczęściej pod postacią krokodyla, oraz Izydzie o przydomku Nepherses¹². Świątynia Soknopaiosa i Izydy Nepherses znajdowała się w północnej części osady i wraz z okalającym ją temenosem zajmowała powierzchnię ok. 9000 m² (ok. 80 na 120 m), co stanowiło ok. 5% powierzchni Soknopaiou Nesos. Bardzo dobrze zachował się *dromos*, który wychodził daleko poza *temenos* i przechodził przez całą osadę, tworząc drogę procesyjną¹³.

⁵ Thompson 1999, 109–110; Manning 2003, 108; Derda 2006, 70–83.

⁶ Vandorpe 2004, 72–74.

⁷ Hobson 1981, 389–403.

⁸ Davoli 1998, 39–71; Davoli *et al.* 2010, 149–164.

⁹ Hobson 1984, 94–105.

¹⁰ CDD, s. v. *B-m3y(.t)-Sbk-nb-Pay*; Clarysse 2005, 20–21.

¹¹ Davoli 1998, 39–71; Capasso 2005, 3; Clarysse 2005, 26.

¹² Soknopaios: *Sbk-nb-Pay*, tłum. „Sobek władca Pay (dosł. Wyspy)”; Soknopaios i jego świątynia w Soknopaiou Nesos: Capasso 2015, 35–116; Kockelmann 2017, 29–30, 376–381; Izyda Nepherses: Bricault 1998, 521–528.

¹³ Davoli 2007, 97–117; 2013, 46–56; 2014, 51–68.

Świątynia Soknopaiosa i Izydy Nepherses odgrywała istotną rolę religijną. Było to przede wszystkim miejsce kultu Soknopaiosa, który był jednym z wcieleń Sobka, głównego bóstwa Fajum¹⁴. Ponadto źródła poświadczają funkcjonowanie wyroczni na terenie świątyni¹⁵. Jednak, co ważne, niniejsze sanktuarium było głównym centrum gospodarczym Soknopaiou Nesos i najprawdopodobniej wieś rozrastała się wraz z rozwojem świątyni¹⁶. Archiwum świątynne dostarcza informacji na temat wysokości dochodów, jakie przypuszczalnie mogła osiągać świątynia. Oferty przetargowe składane w związku z tzw. dzierżawą podatków informują, że jej dochód mógł wynosić przynajmniej 108 000 drachm, co odpowiadało ok. 5400 debenom lub 240 artabom zboża¹⁷. Kwoty te potwierdzają, że świątynia przynosiła znaczne dochody.

Dokumenty należące do archiwum świątynnego wskazują, że mniejsze kaplice w Dionysias i w Neilou Polis podlegały głównej świątyni w Soknopaiou Nesos¹⁸. Jakiś rodzaj zależności pomiędzy głównym sanktuarium w Soknopaiou Nesos a świątyniami zlokalizowanymi w okolicznych osadach zdają się potwierdzać również źródła archeologiczne. Świątynia w Dionysias była bardzo podobna pod względem architektonicznym do świątyni w Soknopaiou Nesos, chociaż była od niej znacznie mniejsza. Oba miejsca kultu prawdopodobnie były wybudowane w tym samym czasie¹⁹. Podobny plan i zachowane detale budynku mogą świadczyć o tym, że mniejsza świątynia w Dionysias została wybudowana na wzór głównego ośrodka religijnego w Soknopaiou Nesos.

W Soknopaiou Nesos znajdowała się również świątynia bóstwa Harpsenesisa, który był jednym z wcieleń Harpokratesa, syna Izydy²⁰. Nie znamy jej dokładnego położenia, chociaż badacze są zgodni, że znajdowała się ona poza temenosem, prawdopodobnie w zachodniej części wsi. Papirusy podają jej dokładne wymiary: 10 × 11 m, była więc dużo mniejsza od głównego sanktuarium. Kaplica Harpsenesisa administracyjnie podlegała świątyni Soknopaiosa i Izydy Nepherses. Główny ośrodek religijny osady posiadał prawa do sprzedaży dni liturgii sprawowanych w tej kaplicy. Analiza aktów sprzedaży dni liturgii pełnionych w kaplicy Harpsenesisa wskazuje, że przekazywano ją w nadzór kapłanom zajmującym niższe miejsce w hierarchii świątynnej. W *CPR XXIX* 8 oraz 9 nabywcami praw do dni liturgii są kapłani *pastophoroi*, którzy zaliczali się do personelu świątynnego niższego szczebla²¹.

Nielicznie zachowane inskrypcje ptolemejskie potwierdzają istnienie w Soknopaiou Nesos w tym okresie świątyń poświęconych Izydzie Sononais i Premarresowi oraz Harpokratesowi²². Ponadto na terenie osady poświadczone są kultury również takich bóstw jak: Ozyrys, Ammon,

¹⁴ Zecchi 2010; Kockelmann 2017, 19–62.

¹⁵ Materiał źródłowy z Soknopaiou Nesos zawiera pytania do wyroczni, które potwierdzają jej funkcjonowanie: *P. Oxf. Griffith* I 1–12; Martin 2004, 413–426.

¹⁶ Davoli 2007, 97–117; 2014, 51–68.

¹⁷ *P. Oxf. Griffith* I 50; Davoli 2007, 97–98; Arlt 2015, 22.

¹⁸ *P. Amh. Gr.* II 35 (132 r. p.n.e.): ziemia uprawna w Neilou Polis znajdowała się pod kontrolą kapłanów ze Soknopaiou Nesos.

¹⁹ Davoli 2014, 55.

²⁰ Rübsam 1974, 106, 157.

²¹ *CPR XXIX* 8 (43 r. p.n.e.); 9 (42 r. p.n.e.); *CPR XXIX*, *Das Heiligtum des Harpsenesis*, 119–121.

²² *I. Fayoum* I 69 (104 r. p.n.e.); *I. Louvre* 21 = *I. Fayoum* III 205 (51 r. p.n.e.).

Apis, Ammonapis, Horus, Izyda o przydomku Nepherrmis, Izyda Esenchebis oraz Suchos, Thot-ibis, Premarres, jednak informacje na ich temat dostarczane są wyłącznie przez źródła datowane na okres rzymski²³.

Źródła

Znaczenie Soknopaiou Nesos na terenie Fajum w okresie grecko-rzymskim, a także jej odosobnione położenie, wpłynęły na stan zachowania źródeł, powodując, że osada jest bardzo dobrze udokumentowana. Zgodnie z informacjami dostarczonymi przez portal Trismegistos, zostało do tej pory opublikowanych ponad dwa tysiące teksów z Soknopaiou Nesos²⁴. Materiał ten obejmuje papirusy, ostraka oraz inskrypcje, z czego zdecydowaną większość stanowią teksty spisane w grece (ok. tysiąc czterysta). Obfitość i różnorodność źródeł z Soknopaiou Nesos sprawia, że ośrodek ten jest lepiej poświadczony niż większe i ważne polityczne ośrodki Egiptu. W związku z tym papirusy pochodzące z Soknopaiou Nesos są wykorzystywane w badaniach nad wieloma aspektami życia codziennego w okresie grecko-rzymskim²⁵. Źródła te są nieproporcjonalnie rozłożone pod względem chronologicznym. Zdecydowanie lepiej poświadczony jest okres rzymski, podczas gdy na okres ptolemejski datowanych jest tylko ok. sto osiemdziesiąt tekstów. Pomimo tej dysproporcji teksty datowane na okres ptolemejski są jednak niezwykle cenne w badaniach nad personelem świątyń w Egipcie ptolemejskim. Zdecydowana większość opublikowanych do tej pory ptolemejskich tekstów z Soknopaiou Nesos należała do archiwum świątyni Soknopaiosa i Izydy Nepherses.

Aktywność kapłanów i świątyń w Soknopaiou Nesos poświadczona jest przez papirusy zgromadzone w trzech publikacjach i przez jedną inskrypcję. Najlepiej udokumentowany jest główny ośrodek religijny osady. Archiwum świątyni Soknopaiosa i Izydy Nepherses obejmuje ponad trzysta tekstów, ale nie wszystkie są opublikowane²⁶. Papirusy należące do tego archiwum datowane są na II w. p.n.e., na lata pomiędzy 180 a 118 r. p.n.e. Dokumenty te zostały spisane zarówno w grece, jak i w demotyce egipskiej. Papirusy greckie zostały opublikowane przez Bernarda Grenfella i Arthura Hunta w 1901 r., w drugim tomie *The Amherst Papyri* (*P. Amh. Gr. II*). Papirusy demotyczne stanowią najliczniejszą grupę tekstów należących do archiwum, jednak do tej pory nie wszystkie zostały opublikowane. Część z nich została wydana w 1975 r. przez Eddę Bresciani w *L'archivio demotico del tempio di Soknopaiou Nesos* (*P. Oxf. Griffith I 1–75*). W publikacji tej zebrano siedemdziesiąt pięć dokumentów, z których większość zapisana jest w formie epistolarnej. Są to przede wszystkim: kontrakty dotyczące dzierżaw, poręczenia, oferty przetargowe na usługi na rzecz świątyni: dbanie o kaplice, ołtarze, pranie ubrań, dzierżawa monopolu, np. monopolu na użycie promu na Jeziorze Moeris. Ponadto

²³ Grenfell, Hunt 1901, 1; Rübsam 1974, 154–172.

²⁴ <https://www.trismegistos.org/> [dostęp on-line maj 2022].

²⁵ Lippert 2010, 427–434.

²⁶ Chaufray 2013, 1–3.

wśród dokumentów należących do archiwum znajdują się pokwitowania za otrzymane pieniądze, zboże, wino i oliwę oraz listy, memoranda, a także pytania skierowane do wyroczni. Do archiwum świątyni należał również tekst matematyczny, który został opublikowany w 1959 r. przez Richarda Parkera. Dodatkowo, w 2004 r. Cary Martin opublikował kolejne cztery teksty z pytaniami do wyroczni²⁷. W sumie do tej pory opublikowano ok. stu papirusów demotycznych będących częścią archiwum. Co ważne, publikacja Eddy Bresciani zawiera najlepiej zachowane papirusy, które dostarczają bardziej szczegółowych informacji na temat organizacji świątyni. Można się jednak spodziewać, że publikacje kolejnych tekstów demotycznych mogą przynieść nowe informacje na temat aktywności świątyni i kapłanów.

Corpus Papyrorum Raineri XXIX [CPR XXIX] pod redakcją Maren Schentuleit i Güntera Vittmanna stanowi kolejną publikację edycji papirusów, które dostarczają informacji na temat działalności kapłanów z Soknopaiou Nesos. W *CPR XXIX* opublikowano dziewięć kontraktów demotycznych, które datowane są pomiędzy 142 a 42 r. p.n.e. Dokumenty te poświadczają aktywność członków rodzin kapłańskich związanych ze świątynią Harpsenesisa, która była położona na terenie Soknopaiou Nesos. *CPR XXIX* zawiera różne kategorie umów, wśród nich można wyróżnić: dwa kontrakty małżeńskie, cztery umowy sprzedaży praw do sprawowania liturgii w świątyni oraz trzy umowy sprzedaży domów należących do kapłanów.

Personel świątyni w Soknopaiou Nesos jest bardzo rzadko poświadczony w materiale epigraficznym. Jedyna inskrypcja datowana na 51 r. p.n.e. wspomina kapłana w świątyni Izydy o przydomku Sononais i jest to jedna z dwóch inskrypcji, która w ogóle potwierdza istnienie tej świątyni w Soknopaiou Nesos²⁸.

Administracja świątyni

a) *rt n3 Pr-Ϝ.w nt-iv šn r ħ.t-ntr Sbk irm n3 irpy.w p3 tš 3rsyn3*

(agent Faraonów, który kontroluje świątynie Sobka i świątynie w dystrykcie arsinoickim²⁹)

W papirusach demotycznych opublikowanych w *P. Oxf. Griffith* poświadczony jest „agent Faraonów, który kontroluje świątynię Sobka i świątynie w dystrykcie arsinoickim” (*rt n3 Pr-Ϝ.w nt-iv šn r ħ.t-ntr Sbk irm n3 irpy.w p3 tš 3rsyn3*). Zgodnie z powyższym opisem był to urzędnik, najpewniej funkcjonariusz administracji publicznej, którego zadaniem było sprawowanie kontroli nad świątyniami znajdującym się na terenie Fajum. Ten rozbudowany tytuł zastosowany w dokumencie demotycznym odnosił się do urzędnika, który w tekstach greckich określany był jako *epistates* (ἐπιστάτης). Urząd epistatesa był ustanowiony w czasach ptolemejskich, przede wszystkim w celu sprawowania kontroli nad finansami w świątyniach, co miało doprowadzić

²⁷ Parker 1959, 275–279; Martin 2004, 413–426.

²⁸ *I. Louvre* 21 = *I. Fayoum* III 205 (51 r. p.n.e.); *I. Fayoum* I 69 (104 r. p.n.e.).

²⁹ Egipskie terminy używane do określenia zawodów kapłańskich zaprezentowane w niniejszym artykule zostały przetłumaczone na język polski przez autorkę.

do uzyskania większego wpływu administracji państwowej na sprawy i działalność kapłanów. *Epistates* mógł odpowiadać za jedną lub kilka świątyń w regionie. Dla zachowania bezstronności, stanowisko *epistatesa* miała w założeniu pełnić osoba świecka, niezwiązana ze świątyniami. Z czasem jednak *epistatesem* zostawały również osoby z grona kapłańskiego³⁰. Urząd ten był prawdopodobnie kadencyjny, a źródła z Soknopaiou Nesos wspominają dwie osoby, które go sprawowały: Marresa oraz przypuszczalnie jego następcę Eshyrisa syna Teosa. Obaj urzędnicy poświadczeni są wyłącznie przez teksty demotyczne z archiwum świątynnego, a wzmianki na ich temat znajdujemy w dziesięciu dokumentach.

Kariera Marresa poświadczona jest przed dziewięć papirusów demotycznych datowanych pomiędzy 159 a 146 r. p.n.e.³¹ Z niniejszych dokumentów wynika, że oprócz wspomianej funkcji administracyjnej polegającej na kontroli świątyń na terenie Fajum Marres sprawował również funkcję religijną jako prorok Bastet (*hm-ntr B3st.t*). W większości dokumentów Marres jest określany po prostu jako prorok Bastet i tylko *P. Oxf. Griffith I 39* (156 r. p.n.e.) zawiera pełny opis pełnionych przez niego funkcji, wskazując, że był on „prorokiem Bastet, agentem (reprezentantem) Faraonów, który kontrolował świątynię Sobka i świątynię w dystrykcie arsi-noickim”. Ten rozbudowany opis funkcji poświadczony jest po raz drugi przez *P. Oxf. Griffith I 71* w odniesieniu do Eshyrisa, który prawdopodobnie od 133 r. p.n.e. zastąpił Marresa na tym stanowisku.

Treść tekstów demotycznych z Soknopaiou Nesos rzuca światło na obowiązki tego urzędnika. Przede wszystkim rozstrzygał on spory pomiędzy kapłanami na terenie świątyni, m.in. rozpatrywał i rozsądzał sprawy związane z nadużyciami finansowymi i kradzieżami w świątyniach³². Oprócz oczywistej kontroli nad rachunkami i sprawami finansowymi w świątyniach, ogłaszał również i rozstrzygał licytacje usług na rzecz świątyni, stanowisk i monopolii³³. Niewątpliwie należał on do grona najważniejszych urzędników administracyjnych poświadczonych przez dokumenty z Soknopaiou Nesos. Sprawował on kontrolę nad finansami i funkcjonowaniem świątyni, jednak był przede wszystkim urzędnikiem świeckim i pełnił swoją rolę jako reprezentant administracji publicznej.

b) *mr-šn*, *λεσῶνις*, *ἀρχιερέυς* (*lesonis*)

Centralne miejsce w hierarchii świątyni Soknopaiosa i Izydy Nepherses w Soknopaiou Nesos zajmował kapłan pełniący funkcję *lesonisa*, w języku egipskim *mr-šn*. Urząd ten po raz pierwszy poświadczony jest w epoce saickiej. W okresie ptolemejskim w dokumentach greckich zamiennie używano tytułów *ἀρχιερέυς* oraz *λεσῶνις*, ten drugi tytuł stanowił bezpośrednią trans-

³⁰ Clarysse 2003, 17–27; Arlt C., 2015, 12; Vandorpe, Clarysse 2019, 414–415.

³¹ *P. Oxf. Griffith I* 13, 18, 38, 39, 40, 50, 51, 54, 69.

³² *P. Oxf. Griffith I* 18 (154 lub 144 r. p.n.e.), 38 (159 r. p.n.e.), 39 (156 r. p.n.e.), 40 (147 lub 136 r. p.n.e.).

³³ *P. Oxf. Griffith I* 50 i 51 (144 r. p.n.e.), 54 (147/146 r. p.n.e.), 69 (175–125 r. p.n.e.).

krypcję egipskiego *mr-šn*. Lesonis był zarządcą administracyjnym świątyni wybieranym z grona kapłańskiego danej świątyni na określoną kadencję, która prawdopodobnie trwała rok³⁴.

Zdecydowana większość tekstów należących do archiwum świątyni w Soknopaiou Nesos, to dokumenty o charakterze administracyjnym, które potwierdzają, że *lesonis* był jednym z kluczowych funkcjonariuszy administracyjnych w świątyni. Jest to najczęściej wymieniany urzędnik w zgromadzonym materiale źródłowym. Teksty te potwierdzają karierę kilku osób, które pełniły urząd *lesonisa*, w różnych okresach wspominając m.in. Marresa syna Sisouchosa³⁵, Pmetisa syna Marresa³⁶, czy Petesouchosa syna Herieusa³⁷.

Dokumenty z Soknopaiou Nesos potwierdzają, że *lesonis* był odpowiedzialny za zarządzanie majątkiem świątynnym i dbał o finanse świątyni. Kierowano do niego też wszystkie sprawy związane z funkcjonowaniem świątyni, np. przyjmował on oferty na licytacje stanowisk kapłańskich³⁸. Brał on udział w zatwierdzaniu nowych kapłanów, jednak jak wskazują dokumenty, nie podejmował on samodzielnych decyzji, które musiały być uzgodnione z epistatesem i radą świątyni³⁹. Wspomagał również epistatesa w rozstrzyganiu konfliktów pomiędzy kapłanami i w sprawach związanych z nadużyciami ze strony kapłanów⁴⁰. W jego imieniu wystawiane są również pokwitowania za usługi świadczone na rzecz świątyni, zatwierdzał on decyzje o wypłatach uposażenia kapłanów oraz był odpowiedzialny za przepływ zboża w świątyni⁴¹.

Władza *lesonisów* nie była nieograniczona, gdyż często ich decyzje musiały być zatwierdzone np. przez epistatesa. Wydaje się jednak, że urzędnicy obejmujący stanowisko *lesonisa* często nadużywali swoich kompetencji, o czym świadczą skargi na ich działalność, które można znaleźć wśród dokumentów należących do archiwum. W greckiej petycji skierowanej do stratega Apolloniosa kapłani skarżą się na swojego *lesonisa*. Twierdzą oni, że pod ich nieobecność posłał on swoich reprezentantów do osady Neilou Polis gdzie znajdowała się ziemia należąca do głównego sanktuarium w Soknopaiou Nesos. Reprezentanci *lesonisa* mieli zebrać zboże od pracujących na tej ziemi rolników, przy czym z jego polecenia nie dostarczyli zboża do świątyni, lecz przetransportowali je do jednego ze znajomych *lesonisa* i tam ukryli. Kapłani twierdzą, że *lesonis* nie miał prawa sam decydować o zabraniu zboża, i proszą o jego ukaranie⁴². Ponadto, w memorandum demotycznym (*P. Oxf. Griffith* I 39) datowanym na 156 r. p.n.e., kapłani skarżą się na nadużycia finansowe urzędującego *lesonisa*. Miały one polegać na kradzieży pieniędzy, wymuszeniach oraz korzystaniu z finansów świątyni niezgodnie z ich przeznaczeniem.

³⁴ Otto 1905, 38–52; Evans 1961, 185–186; Chaufray 2009, 157–168.

³⁵ *P. Oxf. Griffith* I 13 (175–125 r. p.n.e.), 16 (132 r. p.n.e.).

³⁶ *P. Oxf. Griffith* I 14 (148 r. p.n.e.).

³⁷ *P. Oxf. Griffith* I 34 (132 r. p.n.e.).

³⁸ *P. Oxf. Griffith* I 49, 50 (144 r. p.n.e.).

³⁹ *P. Oxf. Griffith* I 20 (150 lub 139 r. p.n.e.).

⁴⁰ *P. Oxf. Griffith* I 40 (147–136 r. p.n.e.).

⁴¹ *P. Oxf. Griffith* I 34 (132 p.n.e.), 67 (149 lub 138 r. p.n.e.).

⁴² *P. Amh. Gr.* II 35 (132 r. p.n.e.).

c) *sh n3 w^cb.w* (skryba kapłanów)

Kapłani mieli do dyspozycji własnego skrybę, który pełnił ważną funkcję administracyjną w świątyni w Soknopaiou Nesos. W świątyni Soknopaiosa i Izydy Nepherses działało kilku pisarzy w różnych okresach. Autorem większości tekstów będących częścią archiwum jest Tese-nouphis syn Marresa, którego imię poświadczone jest przynajmniej dwadzieścia siedem razy w dokumentach zebranych w *P. Oxf. Griffith I*⁴³. Dokumenty demotyczne pozwalają przyjrzeć się roli skryby, który pełnił rolę sekretarza w kancelarii świątynnej. Teksty te pokazują, że pisarz świątynny miał znaczący udział w zarządzaniu świątynią. Był on odpowiedzialny nie tylko za sporządzanie dokumentów, ale pełnił rolę pośrednika pomiędzy kapłanami a lesonisem. Często reprezentował lesonisa w kontaktach z kapłanami oraz osobami spoza świątyni działając jako pomocnik i zastępca lesonisa⁴⁴.

d) *rmt.w ʕ3y* (rada starszych)

W świątyni Soknopaiosa funkcjonowała rada starszych (*rmt.w ʕ3y*), która jest poświadczona przynajmniej w trzech dokumentach⁴⁵. Nie jest jasne, kto wchodził w skład tej rady. Być może były to osoby, które już pełniły urząd lesonisa. Jak pokazują teksty, wraz z lesonisem i epistatesem rada brała udział w rozstrzyganiu konfliktów pomiędzy kapłanami. Ponadto rada poświadczona jest jako organ, który sprawował funkcje kontrolne i miał wpływ na kluczowe decyzje w świątyni. *P. Oxf. Griffith I 17* dotyczy problemów związanych z nieprawidłowym wylewem, który zatopił pola uprawne. Kapłani Soknopaiosa żalą się w liście skierowanym prawdopodobnie do epistatesa, że rada starszych, której zadaniem było kontrolowanie poziomu wylewu, nie zareagowała na czas i nie podjęła stosownych decyzji, które mogłyby uratować pola. Tekst ten wprost sugeruje, że rada była odpowiedzialna za kontrolę stanu pól uprawnych i poziomu wylewu. Jednak, jak uważa Edda Bresciani, kapłani Soknopaiosa, którzy w rzeczywistości byli odpowiedzialni za kontrolę stanu nawodnienia pól, usiłowali zrzucić winę za swój błąd na radę świątyni, aby uniknąć odpowiedzialności przed epistatesem⁴⁶. Dokumenty z Soknopaiou Nesos dostarczają jednak zbyt mało informacji na temat rady starszych, co nie pozwala rozstrzygnąć powyższej kwestii.

e) inni urzędnicy

Papirusy demotyczne poświadczają również całą armię innych urzędników administracyjnych w świątyni, którzy byli przede wszystkim pomocnikami lesonisa oraz skryby kapłanów. Mate-

⁴³ *P. Oxf. Griffith I* 13 (175–125 r. p.n.e.); 14 (149 r. p.n.e.); 26 (133 r. p.n.e.).

⁴⁴ *P. Oxf. Griffith I* 16 (132 r. p.n.e.); Schentuleit 2015, 176.

⁴⁵ *P. Oxf. Griffith I* 17 (175–125 r. p.n.e.); 18 (154 lub 143 r. p.n.e.); 24 (146 lub 135 r. p.n.e.).

⁴⁶ *P. Oxf. Griffith I* 17, l.11–12 komentarz.

riał źródłowy wspomina urzędnika odpowiedzialnego za kwestie finansowe i podatkowe w świątyni: *p3 rt p3 rmt šn* („agent i inspektor podatkowy”)⁴⁷. Poświadczony jest również urzędnik odpowiedzialny za wydatki fyle kapłańskiej: *p3 rt nt.e wb n3 hj.w p3 s3.w*⁴⁸. *P. Oxf. Griffith I 29* (128 rok p.n.e.) wspomina również Horusa syna Horusa, który jest autorem inwentarza zawierającego informacje na temat ilości ziarna posiadanego przez świątynię. Jego funkcja nie jest wspomniana w tekście, z którego jednak wynika, że mógł być on odpowiedzialny za kontrolę stanu zbiorów i zawartości spichlerza.

Funkcje kultowe

a) kapłani-*w^cb*

Tytuł kapłan-*w^cb* (czyli „czysty”) był używany przede wszystkim w stosunku do kapłanów, którzy pełnili funkcje religijne i byli odpowiedzialni za sprawowanie codziennych rytuałów w świątyni⁴⁹. W tekstach z Soknopaiou Nesos jest to ogólne określenie kapłanów świątyni Soknopaiosa i Izydy Nepherses⁵⁰. Kapłani-*w^cb* poświadczeni także w świątyni Harpsenesisa (*w^cb hr-p3-šr-n-3s.t*), w której byli również odpowiedzialni za sprawowanie kultu⁵¹.

b) *hm-ntr*, *προφήτης* (prorok)

W świątyni egipskiej prorok (*hm-ntr*, co dosłownie oznacza „sługa boga”) to najwyższy rangą kapłan pełniący najważniejsze funkcje kultowe w świątyni⁵². Teksty z Soknopaiou Nesos poświadczają przede wszystkim proroków Soknopaiosa i Izydy związanych z główną świątynią. Ze względu na naturę zachowanego materiału źródłowego, który obejmuje przede wszystkim teksty administracyjne, nie jest możliwe ukazanie roli religijnej proroków w świątyni w Soknopaiou Nesos. Zachowane teksty pokazują ich aktywność przede wszystkim w kontekście pozareligijnym. W greckim papirusie datowanym na II w. p.n.e., Diodoros alias Petesouchos syn Marresa, który był prorokiem Soknopaiosa, daje kapłanom w świątyni instrukcje dotyczące przechowywania zboża i zapieczętowania spichlerza⁵³. Dokument ten wskazuje, że prorocy nie byli odpowiedzialni wyłącznie za sprawowanie rytuałów kultowych, ale pełnili także pewne funkcje nadzorcze w świątyniach.

⁴⁷ *P. Oxf. Griffith I 43* (118/117 r. p.n.e.); *44* (150–100 r. p.n.e.).

⁴⁸ *P. Oxf. Griffith I 14* (149 r. p.n.e.).

⁴⁹ *CDD*, s. v. *w^cb*; Vandorpe, Clarysse 2019, 416–417.

⁵⁰ Zob. np. *P. Oxf. Griffith I 23* (148 lub 137 r. p.n.e.).

⁵¹ *CPR XXIX 2* (122 r. p.n.e.).

⁵² *CDD*, s. v. *Hm-ntr*.

⁵³ *P. Amh. Gr. II 41* (II w. p.n.e.).

c) *nb w^cb hry šy w3d-wr N3-nfr-ir-šty*

(pan czystości, namiestnik jeziora „Wielka Zieleń Nepherses”)

Tytuł *nb w^cb hry šy w3d-wr N3-nfr-ir-šty* używany był w okresie grecko-rzymskim i poświadczony jest tylko w stosunku do kapłanów z Soknopaiou Nesos. Tytuł tej funkcji można przetłumaczyć jako „pan czystości, namiestnik jeziora ‘Wielka Zieleń Nepherses’”. W tym wypadku „Wielka Zieleń Nepherses” to określenie odnoszące się do jeziora Moeris. Tytuł ten jest poświadczony wyłącznie w dokumentach egipskich datowanych na okres grecko-rzymski, nie jest zatem możliwe wskazanie jego greckiego odpowiednika. Przez wcześniejszych badaczy był interpretowany jako określenie urzędników pogrzebowych, ale ta teoria nie znajduje potwierdzenia w zachowanym materiale źródłowym. W okresie rzymskim tytuł ten był wymieniany zawsze wśród najważniejszych funkcji w świątyni, stąd wniosek, że mógł on się odnosić do najwyższych rangą kapłanów w świątyni Soknopaiosa⁵⁴. Teksty datowane na okres ptolemejski wspominają osoby noszące ten tytuł wyłącznie w kontekście pozareligijnym, w dokumentach związanych z różnymi transakcjami finansowymi oraz w umowach⁵⁵. Nie jest zatem możliwe ustalenie, jakie obowiązki kultowe wiązały się ze sprawowaniem tej funkcji.

Źródła rzucają jednak światło na majątek osób, które nosiły ten tytuł, wskazując, że mamy do czynienia z majątną grupą. Tekst oferty skierowanej na licytację prawa do transportu promem na jeziorze Moeris (*P. Oxf. Griffith I 52*, 151 r. p.n.e.) poświadczają kapłana, który zobowiązuje się do płacenia co miesiąc osiemnastu sztuk srebra i przekazywaniu pięciu lok oliwy na lampy. Jest to znaczna suma sugerująca, że posiadanie monopolu na transport na jeziorze przynosiło pokaźne dochody. Zgodnie z zasadami licytacji monopolu osoba starająca się o monopol w składanej przez siebie ofercie wskazywała konkretną kwotę, jaką zobowiązywała się płacić co miesiąc do skarbcza świątyni. Licytację wygrywał ten, kto złożył najatrakcyjniejszą ofertę, tj. zobowiązał się wpłacać najwyższą sumę. Kwota ta miała oczywiście pochodzić z zysków otrzymywanych ze świadczenia usług, na które posiadało się monopol, czyli w przypadku *P. Oxf. Griffith I 52* ze świadczenia usług przewoźniczych na jeziorze. Posiadanie monopolu na dostarczanie towarów czy usług było dochodowe, ale zarazem i ryzykowne. Jeżeli zyski były wyższe niż zadeklarowana w ofercie licytacyjnej kwota, wówczas nadwyżka stanowiła prywatny dochód właściciela monopolu. Jednak w przypadku, kiedy osobie posiadającej monopol nie udało się osiągnąć wskazanej w ofercie kwoty, była ona zobowiązana do pokrycia brakującej sumy z własnej kieszeni⁵⁶. Kapłan składający swoją ofertę licytacyjną powinien był posiadać zabezpieczenie finansowe, na wypadek gdyby nie udało mu się wypracować zadeklarowanego dochodu. Kapłani noszący tytuł „pana czystości, namiestnika jeziora ‘Wielka Zieleń

⁵⁴ Lippert, Schentuleit 2010, 15; *CPR XXIX 1*, l. 2 komentarz.

⁵⁵ Schentuleit 2015, 177–178.

⁵⁶ Arlt 2015, 9–32.

Nepheres””, którzy brali udział w licytacjach monopoli (szczególnie ci, którzy zobowiązywali się wypłacać wysokie kwoty) zapewne dysponowali sporym majątkiem prywatnym, który stanowił zabezpieczenie monopolu. Ich dobry status majątkowy może wskazywać, że grupa ta zajmowała wysoką pozycję w hierarchii funkcji kapłańskich na terenie Soknopaiou Nesos.

d) *iry-ꜣ3 (pastophoros)*

Pastophoros (iry-ꜣ3) był to kapłan niższego szczebla w świątyniach egipskich, a jego aktywność jest słabo poświadczona w tekstach z Soknopaiou Nesos⁵⁷. *Pastophoroi* Soknopaiosa są poświadczeni jako nabywcy praw do sprawowania liturgii w świątyni Harpsenesisa, która była małą świątynią zależną od głównego sanktuarium Soknopaiosa⁵⁸.

e) *By n3 ntr:w n T3-mꜣy(.t)-Sbk-nb-Py n ḥ.y-ntr Sbk*

(*theagos*: „przewoźnik bóstw ze świątyni Sobka w Soknopaiou Nesos”)

Jeden z dokumentów demotycznych wymienia dwóch mężczyzn Pemsaisa syna Sokmenisa oraz Harpekysisa syna Petobastisa. Sprawowali oni tę samą funkcję, którą w tekście dokumentu opisano za pomocą określenia: *By n3 ntr:w n T3-mꜣy(.t)-Sbk-nb-Py n ḥ.y-ntr Sbk*. Tytuł ten można przetłumaczyć jako „przewoźnik bóstw ze świątyni Sobka w Soknopaiou Nesos” i stanowi on egipski odpowiednik greckiego *θεαγός*⁵⁹. Rola kultowa *theagoi* była związana przede wszystkim z transportem wizerunków bóstw w czasie świąt. Brali oni również udział w kulcie zwierząt i byli odpowiedzialni za dostarczanie z mumifikowanych zwierząt do grobowców⁶⁰. *P. Oxf. Griffith* I 21 dotyczy pożyczenia barki od jednego ze wspomnianych mężczyzn. Tekst sugeruje, że na co dzień trudnili się oni transportowaniem ludzi barką przez jezioro. Jednak tytuł *By n3 ntr:w* pojawia się w innych dokumentach datowanych na okres ptolemejski przede wszystkim w kontekście kultowym, co daje podstawy, żeby przypuszczać, że Pemsais i Harpekysis pełnili jakieś funkcje w kulcie Soknopaiosa. Można jednak zakładać, że nie sprawowali swoich obowiązków na pełen etat⁶¹. Ze względu na bliskość świątyni oraz jeziora możliwe jest, że część rytuałów religijnych sprawowana była np. na jeziorze i wymagały one zaangażowania barki i osób, które ją posiadały. Niestety z braku tekstów źródłowych na ten temat nie można potwierdzić tej teorii.

⁵⁷ Hoffmann, Quack 2014, 127–154.

⁵⁸ *CPR* XXIX 8 (42 r. p.n.e.).

⁵⁹ *P. Oxf. Griffith* I 21 (148 lub 137 r. p.n.e.).

⁶⁰ Dils 1995, 153–171.

⁶¹ Nie wszystkie funkcje kapłańskie były sprawowane na pełen etat: Clarysse, Thompson 2006, 177–186.

Inni pracownicy świeccy

Źródła informują również o pozareligijnych aspektach funkcjonowania świątyń, poświadczając pracowników, którzy pełnili funkcje niezwiązane z kultem i z administracją świątynną. W demotycznym kontrakcie *CPR XXIX 4* wspomniany jest Apynchis syn Haryothesa, tkacz Sobka (*mdqn Sbk*). Kontrakt dotyczył sprzedaży domu ciotki Apynchisa, który miał prawo do dziedziczenia majątku po niej i w związku z tym jego zgoda była niezbędna do przeprowadzenia sprzedaży⁶². Niestety kontrakt nie dostarcza szczegółowych informacji na temat jego aktywności w świątyni. Jednak, jak pokazują źródła spoza Soknopaiou Nesos, tkactwo było ważną gałęzią działalności świątyni. Płótno było wykorzystywane zarówno w codziennych rytuałach religijnych, robiono z niego m.in. szaty dla posągu bóstwa, dodatkowo szyto z niego stroje dla kapłanów, a ponadto płótno było wykorzystywane również w procesie mumifikacji⁶³. Apynchis jest nazwany w *CPR XXIX 4* tkaczem Sobka, co sugeruje, że być może był on pracownikiem warsztatu tkackiego należącego do świątyni.

Osobną kategorię stanowią osoby, które wykonywały usługi lub dostarczały różnego rodzaju towary do świątyni. Źródła z Soknopaiou Nesos poświadczają dwa specyficzne tytuły, które były używane dla określenia tej kategorii pracowników. Tytuły te składały się z nazwy zawodu, słowa *b3k* („sługa”) i imienia bóstwa. Tak skonstruowany tytuł odnosił się najprawdopodobniej do pracowników, którzy nie należeli do regularnego personelu świątyni, jednak wykonywali jakieś usługi na jej rzecz⁶⁴. Kontrakt demotyczny *CPR XXIX 6* (85 rok p.n.e.) wspomina Thases córkę Orsenuphisa i Terobastis oraz jej przyrodniego brata Petesuchosa syna Petesouchosa i Terobastis. Tekst informuje, że oboje pełnili funkcję *grg.t b3k(.t) Sbk*, co oznacza: „łowca/łowczyni ptaków, sługa/służąca Sobka”⁶⁵. Ptaki dostarczane przez nich do świątyni prawdopodobnie służyły przede wszystkim jako ofiary.

Podobnie skonstruowany tytuł poświadczony jest również w kontrakcie małżeńskim datowanym na 71 r. p.n.e.⁶⁶ Dokument ten poświadczają zawarcie małżeństwa pomiędzy Tesenouphisem synem Papaisa a kobietą o imieniu Herieus. W kontrakcie wskazany jest zawód Tesenouphisa, który był „rolnikiem, sługą Sobka” (*wy^c b3k Sbk*). Ojciec Tesenouphisa, Papais, pełnił taką samą funkcję. Demotyczne określenie *wy^c* można przetłumaczyć jako „rolnik”. Teksty źródłowe wskazują, że niniejszy termin był używany zarówno w stosunku do osób, które uprawiały ziemię, jak i tych, które zajmowały się żywym inwentarzem⁶⁷. Na podstawie tekstu nie jest jednak możliwe ustalenie, jaki rodzaj pracy wykonywali na rzecz świątyń Tesenouphis i jego ojciec.

⁶² *CPR XXIX 4* (99 r. p.n.e.).

⁶³ Evans 1961, 226–228.

⁶⁴ Manning 1994, 147–175.

⁶⁵ *CDD*, s. v. *grg.t*.

⁶⁶ *P. Sorb. inv.* 1447; Chaufray 2014–2015, 2–20.

⁶⁷ *CDD*, s. v. *wy^c*.

Dodatkowo dokumenty potwierdzają osoby, które nie są określane żadnym specyficznym tytułem, ale również wykonują jakieś prace na rzecz świątyni na podstawie zawieranych wcześniej kontraktów. Wśród dokumentów demotycznych są wspomniane osoby, które były odpowiedzialne za produkcję piwa na potrzeby świątyń, a także za dostawy oliwy i wina⁶⁸. Dodatkowo w źródłach znaleźć można informacje na temat kowala, który został zatrudniony przez kapłanów świątyni w Soknopaiou Nesos oraz osoby, która w Neilou Polis zajmowała się praniem szat należących do kapłanów⁶⁹. Źródła poświadczające aktywność pracowników, którzy nie pełnili swoich funkcji na pełen etat, są niezwykle cenne z punktu widzenia badań nad funkcjonowaniem świątyni, przede wszystkim dlatego, że rzucają światło na organizację życia codziennego w sanktuarium.

Podsumowanie

Źródła należące do archiwum świątyni Soknopaiosa i Izydy Nepherses w Soknopaiou Nesos są niezwykle cenne dla badań poświęconych pozareligijnej aktywności świątyń i kapłanów w okresie grecko-rzymskim. Archiwum zawiera przede wszystkim teksty administracyjne, finansowe, listy oficjalne, które ukazują życie codzienne i funkcjonowanie świątyni. Teksty te rzucają światło na społeczną i ekonomiczną aktywność personelu świątyni w Soknopaiou Nesos. Pokazują, że główny ośrodek religijny Soknopaiou Nesos wraz z podległymi mu pomniejszymi miejscami kultu tworzył dobrze zorganizowaną instytucję publiczną, która przynosiła znaczne dochody. Pracownicy tej instytucji byli bardziej urzędnikami aniżeli kapłanami wykonującymi czynności kultowe. Co ważne, zdecydowana większość tekstów z archiwum świątynnego spisana jest przede wszystkim egipskim pismem demotycznym. Źródła demotyczne dostarczają informacji na temat funkcjonowania świątyni oraz tytułów i funkcji kapłańskich, które nie są poświadczone w materiale greckim. Badania oparte na źródłach demotycznych pozwalają na odejście od reprezentowanego w nauce przez dekady ukazywania świątyń wyłącznie przez pryzmat źródeł greckich. To sprawia, że administracja świątynna, kwestie finansowe oraz działalność pozareligijna świątyni w Soknopaiou Nesos jest o wiele lepiej udokumentowana niż aktywność innych, większych i ważnych politycznie ośrodków. Niestety charakter źródeł z Soknopaiou Nesos nie pozwala na badania kultu i praktyk religijnych.

Bibliografia

W artykule zastosowano skróty wydań papyrusów zgodnie z konwencją przyjętą przez *Checklist of Editions of Greek, Latin, Demotic, and Coptic Papyri, Ostraca, and Tablets* dostępną na stronie <https://papyri.info/docs/checklist> [dostęp online maj 2022]. Wydania materiału epigraficz-

⁶⁸ *P. Oxf. Griffith* I 56 (130 r. p.n.e.); 61 (132 r. p.n.e.).

⁶⁹ *P. Oxf. Griffith* I 58 (153 lub 142 r. p.n.e.); 65 (146 lub 135 r. p.n.e.).

nego są skracane według wykazu *The Packard Humanities Institute Greek Inscriptions* dostępnego na stronie <https://packhum.org/biblio#b357> [dostęp on-line maj 2022].

- Arlt C., 2015: *The Temple Administration in Ptolemaic Soknopaiou Nesos: The Role of Tax Farming and Monopolies*, [w:] *Soknopaios: The Temple and Worship. Proceedings of the First Round Table of the Centro di Studi Papirologici of Università del Salento, Lecce (October 9th 2013)*, red. M. Capasso, P. Davoli, Lecce, 9–32.
- Bricault L., 1998: *Isis Nephersès* [w:] *Egyptian Religion: The Last Thousand Years. Studies Dedicated to the Memory of Jan Quaegebeur*, red. W. Clarysse, A. Schoors, H. Willems, Leuven, 521–528.
- Capasso M., 2005: *Libri, autori e pubblico a Soknopaiou Nesos. Secondo contributo alla storia della cultura letteraria del Fayyum in epoca Greca e Romana I*, [w:] *Tebtynis und Soknopaiou Nesos. Leben im römerzeitlichen Fajum. Akten des Internationalen Symposions vom 11. bis 13. Dezember 2003 in Sommerhausen bei Würzburg*, red. S. Lippert, M. Schentuleit, Wiesbaden, 1–17.
- Capasso M., 2015: *Soknopaios. Il tempio, il culto e i sacerdoti: il contributo dei papiri*, [w:] *Soknopaios: the temple and worship. Proceedings of the first Round Table of the Centro di studi papirologici of Università del Salento, Lecce (October 9th 2013)*, red. M. Capasso, P. Davoli, Lecce, 35–116.
- Chaufray M.-P., 2009: *Des Lésônes en action dans le temple de Soknopaios à Soknopaiou Nésos à l'époque ptolémaïque*, [w:] *Egyptian Archives*, red. P. Piacentini, C. Orsenigo, Milan, 157–168.
- Chaufray M.-P., 2013: *Temple of Soknopaiou Nesos*, [<https://www.trismegistos.org/arch/archives/pdf/236.pdf>; dostęp online wrzesień 2022], 1–3.
- Chaufray M.-P., 2014–2015: *Deux papyru inédits de Dimé conservés à l'Institut de Papyrologie de la Sorbonne*, „Enchoria” 34, 1–28.
- Clarysse W., 2003: *The Archive of the Praktor Milon*, [w:] *Edfu: An Egyptian Provincial Capital in the Ptolemaic Period*, red. K. Vandorpe, W. Clarysse, Brussels, 17–27.
- Clarysse W., 2005: *Tebtynis and Soknopaiou Nesos: The Papyrological Documentation through the Centuries*, [w:] *Tebtynis und Soknopaiou Nesos. Leben im römerzeitlichen Fajum. Akten des Internationalen Symposions vom 11. bis 13. Dezember 2003 in Sommerhausen bei Würzburg*, red. S. Lippert, M. Schentuleit, Wiesbaden, 19–27.
- Clarysse W., Thompson D.J., 2006: *Counting the People in Hellenistic Egypt, II: Historical Studies*, Cambridge.
- Davoli P. et al., 2010: *Soknopaiou Nesos Project: The Resumption of the Archeological Investigation. The Settlement and its Territory*, [w:] *Proceedings of the Twenty-Fifth*

- International Congress of Papyrology, Ann Arbor, July 29-August 4, 2007*, red. T. Gagos, Ann Arbor, 149–164.
- Davoli P., 1998: *L'archeologia urbana nel Fayyum di età ellenistica e romana*, Napoli.
- Davoli P., 2007: *The Temple area of Soknopaiou Nesos*, [w:] *New Archaeological and Papyrological Researches on the Fayum. Proceedings of the International Meeting of Egyptology and Papyrology. Lecce, June 8th – 10th 2005*, red. M. Capasso, P. Davoli, Galatina, 95–117.
- Davoli P., 2013: *Il tempio di Soknopaios e Iside Nepherses a Soknopaiou Nesos/Dime (El-Fayyum)*, [w:] *Archeologia dei luoghi e delle pratiche di culto. Atti del Convegno (Caballino, 26–27 gennaio 2012)*, red. L. Giardino, G. Tagliamonte, Bari, 46–56.
- Davoli P., 2014: *The Temple of Soknopaios and Isis Nepherses at Soknopaiou Nesos (El-Fayyum)*, [w:] *Le myrte et la rose. Mélanges offerts à Françoise Dunand par ses élèves, collègues et amis*, red. G. Tallet, C. Zivie-Coche, Montpellier, 51–68.
- Derda T., 2006: *Arsinoitís Nomos: Administration of the Fayum Under Roman Rule*, Warsaw.
- Dils P. 1995: *Les βj (n^o) ntr:w qu θεαροί. Fonction religieuse et place dans le vie Civile*, „BIAO” 95, 153–171.
- Evans J.A.S., 1961: *A Social and Economic History of an Egyptian Temple in the Greco-Roman Period*, „YCIS” 17, 143–283.
- Grenfell B.P., Hunt A.S., 1901: *Egypt Exploration Fund. Archaeological Report 1900–1901, Excavations in the Fayûm*, London.
- Hobson D., 1981: *Greeks and Romans at Soknopaiou Nesos*, [w:] *Proceedings of the XVI International Congress of Papyrology. New York, 24–31 July 1980*, red. R.S. Bagnall et al., Chico, 389–403.
- Hobson D., 1984: *Agricultural Land and Economic Life in Soknopaiou Nesos*, „BASP” 21, 89–109.
- Hoffmann F., Quack J.F., 2014: *Pastophoros*, [w:] *A Good Scribe and Exceedingly Wise Man: Studies in Honour of W.J. Tait*, red. A.M. Dodson, J.J. Johnston, W. Monkhouse, London, 127–154.
- Kockelmann, H., 2017: *Der Herr der Seen, Sümpfe und Flußläufe Untersuchungen zum Gott Sobek und den ägyptischen Krokodilgötter-Kulten von den Anfängen bis zur Römerzeit*, I, Wiesbaden.
- Lippert S. L., 2010: *Seeing the Whole Picture: Why Reading Greek Texts from Soknopaiou Nesos is not Enough*, [w:] *Proceedings of the Twenty-Fifth International Congress of Papyrology, Ann Arbor, July 29–August 4, 2007*, red. T. Gagos, Ann Arbor, 427–434.
- Lippert S.L., Schentuleit M., 2010: *Demotische Dokumente aus Dime III: Urkunden*, Wiesbaden.

- Manning J.G., 1994: *Land and Status in Ptolemaic Egypt: The Status Designations "Occupation title + bAk + Divine name"*, [w:] *Grund und Boden in Altägypten (rechtliche und sozio-ökonomische Verhältnisse). Akten des internationalen Symposiums Tübingen 18.–20. Juni 1990*, red. S. Allam, Tübingen, 147–175.
- Manning J.G., 2003: *Land and Power in Ptolemaic Egypt: The Structure of Land Tenure*, Cambridge.
- Martin G., 2004: *Questions to the Gods: Demotic Oracle Texts from Dimê*, [w:] *Res severa verum gaudium. Festschrift für Karl-Theodor Zauzich zum 65. Geburtstag am 8. Juni 2004*, red. F. Hoffmann, H.-J. Thissen, Leuven, 413–426.
- Otto W., 1905: *Priester und Tempel im Hellenistischen Ägypten*, I, Leipzig, Berlin.
- Otto W., 1908: *Priester und Tempel im Hellenistischen Ägypten*, II, Leipzig, Berlin.
- Parker R.A., 1959: *A Demotic Mathematical Papyrus Fragment*, „JNES” 18, 275–279.
- Quaegebeur J., 1979: *Documents Égyptiens et Rôle Économique du Clergé en Égypte Hellénistique*, [w:] *State and Temple Economy in the Ancient Near East. Proceedings of the International Conference organized by the Katholieke Universiteit Leuven from the 10th to the 14th of April 1978*, II, red. E. Lipiński, Leuven, 505–515.
- Rübsam W., 1974: *Götter und Kulte in Faijum während der griechisch-römisch-byzantinischen Zeit*, Bonn.
- Schentuleit M., 2015: *Organization of the Priesthood in Soknopaiou Nesos: Transition between the Ptolemaic and Roman Periods*, [w:] *Soknopaios: The Temple and Worship. Proceedings of the first Round Table of the Centro di Studi Papirologici of Università del Salento, Lecce (October 9th 2013)*, red. M. Capasso, P. Davoli, Lecce, 169–185.
- Thompson D.J., 1999: *Irrigation and Drainage in the Early Ptolemaic Fayyum*, [w:] *Agriculture in Egypt: From Pharaonic to Modern Times*, red. A.K. Bowman, E. Rogan, Oxford, 107–123.
- Vandorpe K., 2004: *The Henet of Moeris and the Ancient Administrative Division of the Fayum in two parts*, „APF” 50, 61–78.
- Vandorpe K., Clarysse W., 2019: *Cults, Creeds, and Clergy in a Multilingual Context*, [w:] *A Companion to Greco-Roman and Late Antique Egypt*, red. K. Vandorpe, Hoboken, 407–427.
- Wilimowska J., 2020: *Sacred Animal Cult Workers in the Ptolemaic Fayum*, „JJP” 50, 263–298.
- Zecchi M., 2010: *Sobek of Shedet: The Crocodile God in the Fayuum in the Dynastic Period*, Todi.

Joanna Wilimowska
 Uniwersytet Warszawski
j.wilimowska@uw.edu.pl
 ORCID 0000-0003-0074-0968